

Jerzy Krocak

"Poezja Jana Gawińskiego i kultura literacka drugiej połowy XVII wieku", Dariusz Chemperek, Lublin 2005 : [recenzja]

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 99/3, 213-215

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dariusz Chemperek, POEZJA JANA GAWIŃSKIEGO I KULTURA LITERACKA DRUGIEJ POŁOWY XVII WIEKU. (Recenzent: Jacek Sokolski). Lublin 2005. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, ss. 418 + 8 wklejek ilustr.

Jan z Wielomowic Gawiński był niezwykle płodnym autorem, którego twórczość pozostaje raczej mało znana. Ciesząca się zasłużoną sławą synteza Czesława Hernasa pt. *Barok* (wyd. 1: 1973) nie poświęca mu nawet wzmianki, choć przecież liczni inni pisarze *minorum gentium* (do których niewątpliwie zaliczyć wypada Gawińskiego) są w niej jakoś reprezentowani. Niewątpliwą przyczyną takiego stanu rzeczy jest to, że tylko część spuścizny owego pisarza została udostępniona badaczom w dalekich od poprawności XIX-wiecznych edycjach¹, a pierwszy monografista Gawińskiego – Leszek Maria Dziama – przed 100 laty ocenił swego bohatera jako literacką „miernotę”². Wniosek, że zasłużył on sobie na tak surowe, wartościujące oceny (a w ich niejako konsekwencji na przemilczenie u Hernasa), traktować trzeba jako chybiony, o czym przekonuje wydana przed trzema laty książka Dariusza Chempereka, będąca monografią owego XVII-wiecznego poety.

Studia nad twórczością niektórych drugorzędnych pisarzy staropolskich uznać należy za wyjątkowo szczęśliwe przedsięwzięcie naukowe. Pewne niedostatki literackie ich spuścizny, stanowiące największy mankament dla zwolenników badań nad formami poetyckimi i językiem artystycznym, rekompensuje bowiem często osobliwa lub po prostu ciekawa tematyka owych tekstów, która służyć może szerszej rekonstrukcji zakresu wiedzy i wyobraźni dawnych autorów oraz ich ówczesnych odbiorców. W tej właśnie perspektywie książka Chempereka, dająca erudycyjne komentarze do niesłychanie licznych i różnorodnych utworów Gawińskiego, pełna szczegółowych uwag umieszczających tę twórczość w kontekście kultury drugiej połowy XVII wieku (nie tylko zresztą literackiej), jest wysoce pouczającą lekturą.

Wśród omówionych w książce dzieł Gawińskiego warto zatem najpierw wskazać kilka szczególnie interesujących ze względu na tematykę właśnie. Pierwsze z nich – *Clipaeus Christianitatis, to jest tarcz chrześcijaństwa* – reprezentuje nurt literatury antytureckiej. Ten łacińsko-polski zbiorek, powstały w latach 1680–1681, jest kompilacją różnych obiegowych myśli i stanowi swego rodzaju antologię tekstów politycznych wykorzystywanych w turcykach. Tytuł utworu, będący nawiązaniem do herbu polskiego króla, odsyła jednocześnie do rzeczywistości istniejącej – odnalezionej „cudownie” w katedrze krakowskiej – tarczy³, której zdobienia (przedstawiające bitwę cesarza Konstantyna z Maksencjuszem z 312 r.) pełnią tu rolę wróżebną i są pretekstem do przywołania innych pism wieszczych oraz mobilizujących do walki z wrogami Krzyża. Znalazł się wśród owych pism obszerny utwór samego Gawińskiego, pt. *Ekscytarz, albo tararum na Turczyzna*, w którym Chemperek dostrzega wiele literackich zapożyczeń, dowodzących wysokiej kultury i erudycji tego XVII-wiecznego poety⁴.

Inny osobliwy utwór – *Fortuna, albo szczęście* – zachował się do naszych czasów tylko w unikatowym druku z drugiej edycji – z 1744 roku. Przyczyn tego stanu rzeczy należy szukać w popularności owego tekstu, który w wydaniu pierwszym uległ prawie doszczętnemu zaczytaniu. Był to bowiem druk użytkowy, tzw. *sortilegium*, służące rozrywce i przepowiadaniu przyszłości. Sposób korzystania z tego rodzaju książeczki wiązał się z rzucaniem kośćmi do gry i z przechodzeniem przez odpowiednie części tekstu – od

¹ *Poezje Jana z Wielomowic Gawińskiego*. Wyd. Ż. Pauli. Lwów 1843. – J. Gawiński, *Pisma pozostale*. Wyd. W. Seredyński. „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce” t. 2 (1882).

² L. M. Dziama, *Jan z Wielomowic Gawiński. Studium literackie*. Kraków 1905, s. 146.

³ Można ją oglądać w Muzeum Czartoryskich w Krakowie.

⁴ Autor omawianej monografii dokonał edycji tego wydobytego z rękopisu dziełka: J. Gawiński, *Clipaeus Christianitatis, to jest tarcz chrześcijaństwa*. Oprac. D. Chemperek, W. Walecki. Kraków 2003.

pytań do odpowiedzi. Na te ostatnie składa się obszerny zbiór tetrastychów, stosownie uszeregowanych i podporządkowanych 12 Sybillom, wypowiadającym się wieszczco w mniej lub bardziej poważnych kwestiach. Pomysł ułożenia takiego utworu nie pochodził, oczywiście, od Gawińskiego – wzorował się on na starszej, wydanej pierwotnie w 1531 r. *Fortunie* Stanisława Gąsiorka⁵, a sama idea różnych sortilegiów znana była w całej Europie.

Trzecim dziełem godnym tu wymienienia jest wydobyty z rękopisu poemacik pt. *Nagrobek, albo mowa ostatnia umierającej przez miecz Jadwigi z Kolbuszowa w Lublinie, Anno 1681*. Ten funeralny utwór Gawiński ułożył jako przedśmiertną mowę wygłoszoną przez bohaterkę – chłopkę z Kolbuszowej, skazaną za krzywoprzysięstwo (podawała się za księżną) i za posiadanie kilku mężów jednocześnie. Jej życiowe sukcesy wiązały się z uprawianiem zawodu kurtyzany, dzięki któremu zyskała znaczenie u wielu dostojników Europy oraz dostała *sui generis* stanowej nobilitacji. *Nagrobek* skupia się na fenomenie awansu plebejskiej bohaterki i na jej upadku, przedstawiając refleksje o losie i życiu człowieka, które skazana kobieta wypowiada w poemacie w sposób erudycyjny i wyrafinowany⁶.

Główny akcent położony został w monografii na omówienie kultury literackiej Gawińskiego. Chemperek wskazuje parafrazy emulacyjne wierszy klasyków (zarówno polskich, jak i obcych – starożytnych i nowszych) oraz poświęca wiele miejsca filologicznym ustaleniom właściwej postaci tekstów, znanych głównie z autorskiego rękopisu. Rozprawa się ze stawianym poecie zarzutem wtórności, badając jego praktyki imitacyjne jako przejaw dialogu z wcześniejszymi twórcami i świadectwo kultury literackiej tamtej epoki. Ukazuje go jako uczestnika obiegu literackiego oraz członka kręgu pisarzy małopolskich (wśród których do najślawniejszych należą Wacław Potocki i kolega Gawińskiego – Wespazjan Kochowski). Autor recenzowanej książki pisze: „Formuła monografii potwierdza zasadność użycia takich narzędzi i metod, jak analiza historycznoliteracka, filologiczna, komparatystyczna. Uzasadnia konieczność łączenia problematyki literackiej, estetycznej z historią, historią idei. Pragniemy więc w tej pracy pochylić się nad dziełem literackim: jego stylem, kontekstem, z całą świadomością służebnej wobec niego roli historyka literatury. Stąd przyjęte założenie rozpatrywania problemów literackich za pomocą siatki pojęć teoretycznoliterackich właściwych tej epoce. W ślad za przyjęciem *instrumentarium* retorycznego idzie zakreślenie horyzontu ideowego, estetycznego do granic (erudycyjnych, lekturowych, mentalnych) wyznaczonych czasem i miejscem, w którym żył poeta” (s. 17–18).

Po gruntownym zestawieniu we *Wstępie* stanu badań i drobniejszych studiów nad fragmentami pisarstwa Gawińskiego, z których autorami Chemperek w dalszej części pracy rzeczowo polemizuje, rozdział I omawia problemy biografii poety. Część zasadniczą książki podporządkowano rodzajom jego aktywności literackiej bądź poszczególnym dziełom. Tak więc rozdział II skupia się na twórczości okolicznościowej i wystąpieniach panegirycznych. W rozdziale III przedstawiono *Pieśni* – zbiór zachowanych w rękopisie 42 liryków, ujawniających różnorodność tematów i nastrojów⁷. W nurcie osobistym wyróżniono utwory metapoetyckie, filozoficzne, religijne i miłosne (gdzie Gawiński porusza się raczej po utartych szlakach poezji refleksyjnej), za to w nurcie obywatelskim *Pieśni* znajdujemy cieka-

⁵ O dziełku tym zob. H. K a p e ł u ś, *Stanisław z Bochnie, kleryk królewski*. Wrocław 1964. O wykorzystywaniu zaś tego typu tekstów w utworach literackich – zob. J. S o k o ł s k i, „*Sybilla prorokuje...*” *O fraszce „Do Stanisława” (I, 63) Jana Kochanowskiego*. „Pamiętnik Literacki” 1999, z. 3.

⁶ Utwór ten ukazał się drukiem w wydaniu: *Z chłopki księżna. Historia wielkiej mistyfikacji z XVII wieku. [...] Oprac., wstęp, objaśnienia D. Chemperek*. Lublin 2000.

⁷ Do książki dołączono aneks – tabelę, która zestawia *similia* występujące w *Pieśniach*.

we *novum* pozostające w związku z urzędniczą profesją autora – temat korupcji, z ciekawym wykorzystaniem Seneki dla obrony idei właściwie skierowanej łapówki. Rozdział IV prezentuje rozważania o dialogu personifikowanych Rozkoszy i Cnoty pt. *Herkules na dwoistej drodze [...]*, kompilatorskim dziele moralistycznym przemawiającym w uczony sposób głosami kilkudziesięciu pisarzy-autorytetów. Rozdział V dotyczy wspomnianego już tu dzieła *Clipaeus Christianitatis, to jest tarcz chrześcijaństwa*, które zaprezentowano jako eksperyment literacki. Rozdział VI poświęcono obszernemu zbiorowi epigramatów pt. *Dworzanki*, z których część została wydana drukiem w r. 1664, część zaś zachowała się w rękopisie. Po dość skomplikowanych filologicznych rachunkach Chemperek doliczył się w sumie ponad 700 utworów, omówił ich program poetycki, typologię, źródła oraz wzory, szczególnie uwagę poświęcając wirtuozerii autora ujawniającej się w praktyce układania tzw. wierszy wariacyjnych, czyli cykli fraszek podejmujących ten sam temat i opatrzonych jednym tytułem. Rozdział VII prezentuje dorobek idylliczny Gawińskiego – zbiór 12 tekstów pt. *Bukolika, albo sielanki nowe polskie*, pełnych erudycyjnych nawiązań do tradycji tego gatunku (głównie do Teokryta, Wergiliusza i Szymona Szymonowica), które Chemperek dokładnie omawia w „niespiesznych analizach” poszczególnych utworów. Tematem rozdziału VIII jest cykl wierszy funeralnych, zawierający literackie nagrobki poświęcone ludziom i zwierzętom. Mają one częściej ludyczny niż refleksyjny cel i nie stronią od grubych żartów oraz epatowania motywami skatologicznymi. Rozdział IX przedstawia wzmiankowane już *sortilegium* pt. *Fortuna, albo szczęście*, umieszczając to dziełko w kręgu kultury popularnej. W rozdziale X omówiono poemat rozwijający ideę szczęśliwej egzystencji w zgodzie z rytmem przyrody, zatytułowany *Miesiący dwunastu z swoich okoliczności opisanie*, w którym Chemperek dostrzega klasycyzującą postawę autora. Ostatni rozdział ukazuje stosunek pisarstwa Gawińskiego do tradycji literackiej Jana Kochanowskiego i w ogóle umieszcza je w szerszej perspektywie recepcji wzorców poezji tego wybitnego humanisty w drugiej połowie XVII wieku.

Przedstawiona w takim porządku twórczość Gawińskiego pozwala badaczowi wskazać różne jej oblicza – estetykę barokową, elementy znamienne dla klasycyzmu, a nawet pewne zapowiedzi rokoka. Chemperek nie stroni przy tym od tak szczegółowych analiz, jakby zamierzał wyeliminować zasadność podjęcia kolejnych badań nad Gawińskim nie tylko przez kolejnych 100, ale i 200 lat. Wiedzie to, oczywiście, do „rozdęcia” rozmiarów pracy, ale sposób prowadzenia jej narracji sprawia, że tok wyводу jest dla odbiorcy klarowny, a przyjemność poznawania coraz to nowych rzeczy – spora (co uznać należy za sukces książki naukowej). Odnajdywanie w niej informacji ułatwia dołączony indeks, a zorientować się w rozległości wyzyskanego materiału (zwłaszcza tego, który posłużył do rozważań nad „kulturą literacką drugiej połowy XVII wieku”) pomaga obszerna bibliografia.

Dodajmy na koniec, że zainteresowanie utworami Gawińskiego rośnie i łączy się z ogólną tendencją rozszerzania dostępu do nowoczesnych edycji tych polskich tekstów dawnych, które często klasyfikowane bywają jako literatura drugiego rzędu. W przypisach odnotowałem już istnienie nowych wydań dwóch dziełek Gawińskiego; niedawno ukazało się kolejne: *Dworzanki, albo epigrammata polskie* (w opracowaniu Jacka Głazewskiego), a już niedługo ujrzeć mamy *Sielanki* (w opracowaniu Ewy Rot).

Jerzy Krocak

(Uniwersytet Wrocławski –
University of Wrocław)

Abstract

The text concerns the book on the baroque poet Jan Gawiński. A rich and multifarious literary creativity of the writer has recently been monographed by Dariusz Chemperek. The review presents the composition and the contents of the book.